

Jugoslavenska emigrantska vlada prema pitanju Bosne i Hercegovine

Vojmir Kljaković

Jedna manje istražena oblast, zanimljiva za novu historiju Jugoslavije, svakako je položaj Bosne i Hercegovine u razmatranjima i planovima jugoslavenskih emigrantskih vlada u periodu drugog svjetskog rata. To ne bi imalo veći značaj da jugoslavenske emigrantske vlade nisu kod istočnih i zapadnih saveznika imale status zakonitih predstavnika Jugoslavije. Prema tome, svi njihovi akti koji su se odnosili na vanjsku i unutarnju politiku, kao i njihovih diplomatskih predstavnika na strani, za saveznike su imali težinu odluke suverene vlade. Ta prava su uživale dugo vremena.

Razvojem odnosa unutar vlade i u zemlji i njihovim zaoštavanjem, pokrenuto je pitanje Bosne i Hercegovine. Ovome treba dodati činjenicu da je vladin eksponent u zemlji Draža Mihailović u djelo provodio njene osnovne stavove o unutrašnjim pitanjima, ili obratno: vlada je sankcionirala njegove samoinicijativne postupke. Da bi dala pun sadržaj ovoj vezi, u novu emigrantsku vladu Slobodana Jovanovića, 11. januara 1942. godine, Draža Mihailović ulazi kao njen vojni ministar. Tako je i formalno postala nedjeljiva aktivnost emigrantske vlade u zemlji i inostranstvu. Ovo ima poseban značaj za razumijevanje postupaka vlade u cjelini o svim pitanjima koja su se odnosila na budućnost zemlje. Ujedno, ovo stanje će još više povećati napore Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije za afirmaciju narodnooslobodilačkog pokreta i njegovo mjesto u ratu, kao prirodnog saveznika antifašističke koalicije, koji nije prihvaćao ni jugoslavensku vladu u inostranstvu ni njenog vojnog ministra u zemlji.

Pojava Draže Mihailovića na jugoslavenskoj sceni od svoga početka imala je određene karakteristike, koje su ostale neizmijenjene do kraja njegove aktivnosti. Uski nacionalizam, pothranjivan optužbama nesrpskih naroda u Jugoslaviji za trajnu unutarnju krizu kraljevine Jugoslavije između dva rata i za propast u aprilskom ratu 1941. godine, dobio je odmah u početku karakter nacionalne isključivosti. Iz toga je, u krilu emigrantske vlade i kod Draže Mihailovića, nikla ideja o budućoj Jugoslaviji, u kojoj će mesijansku dužnost vršiti velikosrpska vlada kao jedini garant opstanka Kraljevine Jugo-

slavije. Da bi njena supremacija bila potpuna, trebalo joj je stvoriti dominantnu materijalnu bazu u vidu teritorijalnog proširenja unutar granica Jugoslavije na račun drugih jugoslavenskih naroda.

Svi članovi vlade srpske narodnosti nisu podržavali ni odobravali velikosrpski kurs grupe Jovanović—Ninčić—Trifunović. Štaviše, bilo je više ministara srpske narodnosti koji su uočavali opasnost takve politike i odupirali joj se, kao, na primjer, grupa oko Kosanovića i Budisavljevića. Međutim, najuticajnije ličnosti u vladi dominirale su situacijom, njih je podržavao gotovo cjelokupni aparat administracije u vladi i predstavništava na strani. Iz ovog sukoba izdvaja se sasvim grupa Krek, Snoj, koja se angažirala isključivo u rješavanju problema Slovenije, posebno njenih budućih granica prema Austriji i Italiji; za druge jugoslavenske probleme oni nisu pokazivali gotovo nikakvo interesovanje.

Koliko nam je do danas poznato, Draža Mihailović je prvi formulisao velikosrpske ciljeve borbe i precizirao njihove konture. U instrukciji o ciljevima te borbe koju je napisao 20. decembra 1941. godine, dakle dvadesetak dana prije svog ulaska u vladu, pored ostalog, stoji:

»Stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj veliku Srbiju, etničku u granicama Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Srema, Banata i Bačke ...

Čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i ne nacionalnih¹⁾ elemenata.

Stvoriti neposrednu zajedničku granicu između Srbije Crne Gore i Slovenačke, čišćenjem Sandžaka od muslimanskog življa, a Bosne i Hercegovine od muslimanskog i hrvatskog.«²⁾

Ovu Mihailovićevu instrukciju prihvatili su četnici, koji su bili oružana snaga velikosrpstva.³⁾ Idejno vezani za Dražu Mihailovića, nijedna jugoslavenska emigrantska vlada u Londonu, odnosno njihovi vodeći krugovi, nisu se nikada ogradili od postupaka svoga vojnog ministra, koji je djelovao u zemlji u skladu sa svojim nazorima i planovima. Vlada je, u stvari, identificirala svoj stav sa stavom četnika Draže Mihailovića u zemlji i potvrdila u praksi tu politiku. Čak ni sukobi u vladi, koji su bili odraz neslaganja o ovim i drugim pitanjima nisu izmijenili službenu fizionomiju ni držanje vlade.

Ima tragova da su u ovo vrijeme i nešto kasnije izlazi iz emigrantske zamršenosti u ovim pitanjima tražili sličnim putem i Britanci. Njihova tajna radio-stanica »Šumadija«, pod firmom emigrantske jugoslavenske radio-sta-

¹⁾ U citiranom prijepisu originala nalazi se »nacionalističkih«, što je očigledno pogrešno. U drugim prepisima piše »ne nacionalnih«.

²⁾ Ovaj tekst je preuzet iz četničkog prijepisa (izvornika nema) iz Arhive Vojno-istorijskog instituta, br. reg. VK-V-8. Jedna druga varijanta nalazi se u arhivi jugoslavenske emigrantske vlade (Arhiv Jugoslavije, br. reg. 5/6-3; k 240). On je dospio do jugoslavenske emigrantske vlade posredstvom albanskog lista »Tomori«, koji ga je objavio kao zaplijenjeni dokument. Treća varijanta se nalazi u knjizi *Dokumenti o izdajstvu Draže Mihailovića*, knj. I, Beograd 1945 str. 12—13. Odatle ga je J. Marjanović citirao u svojoj knjizi *Ustanak i Narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941*, Beograd, 1963, str. 189.

³⁾ Četništvo je, kako kaže Živko Topalović, jedan od bliskih suradnika Draže Mihailovića, »ideološki znalo samo za srbizam ... Njih (tj. Hrvate i Muslimane — prim. V. K.) u srpskoj državi valja kao neprijatelje iskoreniti ili proterati. Antihrvatsvo, antimuslimanstvo i antijugoslovenstvo, to je ideologija srpskog četništva.« Dr Živko Topalović: *Pokreti narodnog otpora u Jugoslaviji 1941—1945*, Pariz, 1958, str. 52.

nice, ali nezavisno i bez suradnje sa jugoslavenskom vladom, u emisijama u aprilu 1942. godine isticala je: »Mi hoćemo Jugoslaviju na pravednoj bazi. Svi Srbi zajedno u Srbiji, svi Hrvati u Hrvatskoj, svi Slovenci u Sloveniji...« i: »Kao naš veliki zadatak mi smo sebi postavili da sve srpske zemlje u kojima ima nas Srba na Balkanu spojimo u jednoj državnoj jedinici u sastavu Jugoslavije...«⁴⁾ Naravno, ovaj kurs nije dugo ostao na snazi i ne zna se ko je sve u Britaniji zastupao takvo mišljenje; Britanci su kasnije, kako ćemo vidjeti, tražili i druga rješenja.

Četnička politika nacionalne dominacije, koja je donijela toliko nesreće predratnoj Jugoslaviji, u emigrantskoj vladi Slobodana Jovanovića, sa savezničkog stanovišta tog vremena, dovešće u opasnost samu obnovu jugoslavenske države. Od četiri emigrantske jugoslavenske vlade, koliko ih je ukupno bilo, ako se izuzme interregnum Šubašića, Jovanovićeva vlada imala je najduži mandat i trajao je gotovo godinu i po dana. Za vrijeme njegove vlade kriza osnovnih nacionalnih problema jugoslavenske države u okviru emigracije dostigla je vrhunac.

U svim jugoslavenskim emigrantskim vladama, osim posljednjoj, Purićevoj tzv. »činovničkoj vladi«, po pravilu nalazili su se predstavnici predratnih građanskih srpskih, hrvatskih i slovenskih stranaka. One su od stare Jugoslavije u nasljeđe primile neriješene osnovne probleme uređenja Jugoslavije, pa je borba oko tih problema u emigraciji samo preduzetak one u zemlji, koja je trajala do njenog sloma 1941. godine. U prvoj godini emigracije ova pitanja nisu nikada ozbiljno postavljena a još manje rješavana, mada su se sve više isticala i tražila svoj rasplet; ali, vlade nisu imale svog javnog službenog programa ni o unutarnjoj ni o vanjskoj politici. Čak se dugo nije naziralo kakvo će biti osnovno uređenje zemlje i na kome upravnom principu. Vlada generala Dušana Simovića i vlada Slobodana Jovanovića prešutno su prihvatile moratorijum u raspravljanju o unutrašnjem uređenju države o nacionalnom i upravnom pitanju. Ali, i pored toga, tinjala je stalno prisutna netrpeljivost između grupa ministara, održavalo se međusobno nepovjerenje i vodila zakulisna borba za i protiv gotovo svakog važnijeg pitanja koje je iskršavalo. Izbjegavalo se otvoreno raspravljanje o uređenju buduće države upravo zato što se ono u postojećim odnosima među njima nije moglo riješiti diskusijom ni dogovorom zbog ekstremnih stavova suprotnih grupa ministara. Svako razmatranje koje bi trebalo da dovede do rješenja u korist jedne ili druge grupe dovodilo je u pitanje opstanak vlade. Stoga je grupa velikosrpske orijentacije u vladi smatrala da vrijeme radi za nju. Ona je prepustila ministru Draži Mihailoviću u zemlji da svojim djelovanjem pripremi i ostvari uvjete za pobjedu velikosrpske stvari i time ostale stavi pred gotov čin.

Sredinom 1942. godine činilo se da se u vladinim krugovima više ne računa na uređenje kraljevine centralističkom principu. Javlja se ideja o federativnom uređenju, bez jasnog preciziranja kako bi izgledale pojedine federativne jedinice. U jednom konceptu govora predsjednika Jovanovića koji je trebalo da održi prilikom predaje akreditiva prvog britanskog ambasadora pri jugoslavenskoj vladi, sredinom juna, rečeno je da će buduća Jugoslavija biti »pod dinastijom Karađorđevića, ali na federalnoj osnovi«.⁵⁾

Ali, kako je vlada zastupala trijalističko stanovište o postojanju samo srpske, hrvatske i slovenske narodnosti u Jugoslaviji, to je pitanje federativne

⁴⁾ Arhiva VII, br. reg. 5/4-(1-5), k 235.

⁵⁾ Arhiva VII, br. reg. 39/1-3, k 191.

podjele zamišljene buduće Jugoslavije svakako ostavljalo područje Bosne i Hercegovine kao oblast koja je trebalo da se dijeli između Srba i Hrvata ili pripoji u cjelini jednoj strani. Poblize o tome Slobodan Jovanović nije u ovoj prilici kazao ništa.

U drugoj polovici 1942. godine istina o narodnooslobodilačkom pokretu i četnicima već je široko prodrta u svijet. Sve jače se osjećalo da je nastupila preorijentacija raspoloženja svjetske javnosti u savezničkim zemljama u korist narodnooslobodilačkog pokreta, a protiv Draže Mihailovića i četnika. Porast popularnosti naše borbe u savezničkim zemljama još više je zaoštrio odnose u vladi i komplicirao njen međunarodni položaj. Dio njenih ministara — naročito predsjednik Slobodan Jovanović i ministar inostranih poslova Momčilo Ninčić, sa visokim funkcionerima svojih ministarstava, pokušali su da spriječe takav razvoj. Njihova aktivnost orijentirala se, uglavnom, na službene britanske krugove; njihovi istomišljenici u Sjedinjenim Američkim Državama: ambasador Konstantin Fotić i bivši diplomata, književnik Jovan Dučić djelovali su u službenim američkim krugovima i srpskim nacionalističkim iseljeničkim udruženjima. Negativan rezultat njihove aktivnosti osjetio se snažno u Sjedinjenim Američkim Državama, kako među našim iseljenicima, tako i kod predsjednika Franklina Roosevelta (F. Ruzvelt) lično.⁶⁾ Ovo je ustalasalosve iseljeničke organizacije naših narodnosti u obje Amerike i kod jednog dijela raspalilo ekstremističke tendencije, koje su se krefale oko prava na pojedine dijelove Bosne i Hercegovine ili na cijelu ovu oblast u korist jedne ili druge strane.

Akcija grupe Jovanović—Ninčić u Velikoj Britaniji nije dala ni blizu rezultate kakvi su postignuti u Sjedinjenim Američkim Državama. Kada su službeni i neslužbeni kontakti i zakulisni potezi promašili cilj, tražio se drugi put. Tada je aparat njihovih resora sve više isticao ustaške pokolje nad Srbima tako da su oni praktično pripisivani hrvatskom narodu i Muslimanima, a ne samo ustašama. Pod udar su došle i nacionalnosti u Jugoslaviji.⁷⁾ U isto vrijeme u zemlji je Draža Mihailović — kako se stalno ponavlja u njegovim depešama iz tog vremena — optuživao i komuniste za uništavanje srpskog naroda.

Ovakva koordinirana politika trebalo je da dezavuiran narodnooslobodilački pokret i njegovu vojsku, da optužbom za počinjene zločine nad Srbima okrivi Hrvate i Muslimane kao narod. Cilj je bio da se ostvari moralno pravo na materijalnu kompenzaciju u vidu teritorijalnog proširenja buduće Srbije na Bosnu i Hercegovinu, bez obzira na to da li će se obnoviti Jugoslavija i da li će Srbija postati samostalna. Ovom spekulacijom teške žrtve srpskog

---

⁶⁾ U jednoj depeši K. Fotića od 10. septembra 1942. godine iz Washingtona (Vašington) ministru M. Ninčiću kaže se da je pročetnički propagator u SAD, Miss Ruth Mitchel (Rut Mišel), posjetila Roosvelta, koji je — po Fotićevoj interpretaciji — stekao uvjerenje da se Jugoslavija ne može obnoviti i »apeluje da se pomoć pruži samo Srbima...« — Na sjednici jugoslavenske vlade, 1. septembra 1942. godine, ministar bez portfelja Jovan Banjanin kazao je za Fotića i Dučića: »...Po njihovoj tezi svi su Hrvati za Pavelića, a svi Srbi za veliku Srbiju, svi Slovenci za svaku moguću kombinaciju, a niko za Jugoslaviju... Oni (Fotić i Dučić — prim. V. K.) su postavili i pozitivan program — ujedinjenje svih srpskih pokrajina i ne pominjući Jugoslaviju...« (Arhiva VII, br. reg. 1/7-6, k. 185).

⁷⁾ U jednom govoru, održanom 3. avgusta 1942. godine, predsjednik S. Jovanović izravno je napao »etničke manjine« u Jugoslaviji kao ubice srpskog stanovništva, što je trebalo da opravda njihovo iseljenje ili istrebljenje.

naroda uzete su bez suzdržavanja kao sredstvo za političko cjenkanje i iznuđavanje.

Ministri hrvatske nacionalnosti u Jovanovićevoj vladi, Juraj Krnjević i Juraj Šutej, djelovali su u sjeni stalnih antihrvatskih napada suprotne grupe. Ali, to ih nije smetalo da zastupaju svoje velikohrvatske tendencije. Oni su za Hrvatsku također svojatali pravo na Bosnu i Hercegovinu i na druge teritorije, a to svojatanje jedva je odstupalo od granica Pavelićeve NDH. Na sjednici vlade 23. oktobra 1942. godine ministar Miloš Trifunović spominje njihov memorandum,⁸⁾ u kome tvrde da Bosna i Hercegovina pripadaju Hrvatskoj.⁹⁾

Vlada se iscrpljivala u beskonačnim kabinetskim diskusijama koje su se pretvarale ponekad u izlive jarosti oko pitanja Bosne i Hercegovine. Suprotnim grupama bilo je zajedničko samo to da na Bosnu i Hercegovinu nisu gledale kao na oblast koja treba da spaja narode Jugoslavije, nego kao na neku vrstu životnog prostora, gdje se za račun jedne narodnosti odriču prava i interesi drugih.

Iz ovoga vremena postoji više tekstualnih ili grafički predočenih planova o izgledu buduće Jugoslavije. Jedni nam dolaze direktno iz vladinih krugova i od Draže Mihailovića; drugi posredno, putem organa NDH, koji su pribavili četnička dokumenta ta u crtanim podjelama. Ipak, bez obzira na porijeklo i pouzdanost tih dokumenata, kod svih je jasno da će u budućoj Jugoslaviji dominirati Velika Srbija, koja se prostire od grčke do mađarske granice, pa i dalje na sjever, a na zapadu zahvata Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu ili njen najveći dio, i dio Hrvatske. Sve su one, u stvari, varijanta spomenute Mihailovićeve instrukcije od decembra 1941. godine.

Krajem 1942. godine, Jovanovićeva vlada se našla u političkom bespuću, za čiji rasplet nije bila dorasla ni ona ni ostale prije ili poslije nje, da bi našle rješenje pitanja Bosne i Hercegovine.¹⁰⁾ Ona je pažljivo pratila i znala za nove tokove u zemlji, za sve ono što se u njoj duboko mijenjalo u narodno-oslobodilačkoj borbi, ali ih svjesno nije htjela prihvatiti. Klasno antagonistička prema narodnooslobodilačkom pokretu, u principu je negirala naše postojanje, naša dostignuća i naša gledišta o odnosima među narodima ove zemlje. Dotle je Bosna i Hercegovina učestvovala u narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji, kojoj je već do tada dala deset brigada i veliki broj partizanskih odreda. U njima su se zajednički borili Srbi, Hrvati i Muslimani. U bratstvu i jedinstvu njenih naroda rađala se nova Bosna i Hercegovina, u procesu koji je zahvaćao cijelu zemlju. Izbjeglička vlada je u to vrijeme dobro poznavala osnovne principe o međunacionalnim odnosima u zemlji koje je oslobodilački pokret zastupao, kao i njihova konkretna rješenja u višenacionalnim oblastima Jugoslavije.

Neprekidne svađe u jugoslavenskoj vladi saveznici su ocijenili kao dokaz da je nemoguć zajednički i skladan rad unutar vlade. To su najprije ocijenili Amerikanci, a pri kraju 1942. godine i Britanci.¹¹⁾ Dok su u kontaktima sa savezničkim predstavnicima funkcioneri jugoslavenske vlade službeno pobijali sve jaču sumnju Britanaca i Amerikanaca o mogućnosti obnove zajedničke države uslijed neprolaznog razdora u vladi, početkom 1943. godine

⁸⁾ Arhiva VII, br. reg. 26/7-12, k. 183.

⁹⁾ Tekst memoranduma nije pronađen.

¹⁰⁾ Početkom januara 1943. godine smijenjen je ministar inostranih poslova Momčilo Ninčić.

¹¹⁾ Arhiva VII, reg. br. 2/8-(1-4), k. 188.

grupa oko Jovanovića i Trifunovića privatno se pripremala za druga rješenja jugoslavenskog pitanja. Sve više je preovladalo mišljenje ekstremnih grupa tog vremena da su preostale dvije solucije o budućnosti Jugoslavije: konfederacija ili potpuna podjela. Koliko je do danas poznato, ove formule nisu javno iznošene, ali su postupci određenih krugova ukazivali da je o njima riječ. Prirodno, svako javno istupanje u ovom pravcu dovelo bi u pitanje prerogative dinastije, postojeći ustav i neizbježnu intervenciju savezničkih vlada, kojoj se ishod početkom 1943. godine nije mogao odrediti.¹²⁾ Jugoslavenskoj vladi bio je od posebnog značaja stalan napor britanske vlade da obnovi Jugoslaviju i sačuva je kao ustavnu monarhiju. Ona je zato oprezno lavirala između službenog stava o obnovi Jugoslavije u koju je sve manje vjerovala i intimnog ubjedenja da se to neće ostvariti.

U ovim okolnostima britanska vlada je pokazivala veliku pažnju razvoju pitanja o budućnosti Jugoslavije. U jednom susretu početkom aprila 1943. godine između britanskog ambasadora pri jugoslavenskoj vladi, Sir George Rendela (Ser Džordž Rendel) i jugoslavenskog ambasadora u Sjedinjenim Američkim Državama, Konstantina Fotića, poveo se razgovor o budućoj granici Velike Srbije u Bosni. Rendel je istakao da je problem lako postaviti, ali teško riješiti. Kada je govorio o teškoćama u određivanju granice oko Sarajeva, Fotić se odmah usprotivio. On smatra — kazao je — da još nije vrijeme da se o tome govori, ali kada bude do toga došlo, onda bi se moglo govoriti o granici »daleko zapadno i severozapadno od Sarajeva«. To će se rješenje, po Fotićevom mišljenju, tražiti »u stvaranju što potpunije nacionalne jedinice, koja bi obuhvatila gotovo sav srpski element Jugoslavije i srpske zemlje.«¹³⁾

Sve druge informacije o ovom pitanju ukazivale su na ovakva i slična gledišta. Smanjivali su se elementi ohrabrenja i vjerovanja u mogućnost obnove Jugoslavije i njene unutarnje konsolidacije. Britanski ambasador pri jugoslavenskoj vladi još u novembru je došao do zaključka da je ponovno uspostavljanje Jugoslavije uzaludan posao i napor bez izgleda.

Negotovanje britanske vlade zbog nesloge u jugoslavenskoj vladi i opasnosti koje su iz toga proizlazile za obnovu Jugoslavije, bilo je sve izrazitije. Britanski interesi u balkanskoj politici toga vremena tražili su da se Kraljevina Jugoslavija ponovo uspostavi i konsolidira. Vlada Slobodna Jovanovića kretala se u suprotnom pravcu i očigledno nije mogla pružiti garancije da će osigurati takav put, a najmanje političkom nacionalne dominacije.

Usprkos pesimističkim ocjenama, britanska vlada nije napuštala nadu. Razmatrajući druge aspekte razvoja situacije u Jugoslaviji, ona je prvih mjeseci 1943. godine obratila veću pažnju, pored ostalog, i idejama i programu narodnooslobodilačkog pokreta o odnosima među narodima naše zemlje i budućoj zajednici u okviru nove Jugoslavije. Izvjesno je da joj je taj naš program bio poznat, barem u osnovnim crtama, a i njegova primjena u praksi.

Ali, mora se imati u vidu da je jugoslavenski narodnooslobodilački pokret pod rukovodstvom KP bio protivnik šticeniku britanske vlade — jugo-

¹²⁾ Po oficijelnoj liniji, vlada je ostala dalje na principu obnove Jugoslavije. U pismu ambasadoru Fotiću od 12. aprila 1943. godine, S. Jovanović je pisao: »... Smatram za potrebno da Vam i ovim putem potvrdim da Vlada stoji čvrsto pri svom programu vaspostavljanja Jugoslavije...« Ona je brižljivo prema saveznicima formalno branila takav stav.

¹³⁾ Arhiva VII, br. reg. 2/8-(1—4), k. 188.

slavenskoj emigrantskoj vladi i Draži Mihailoviću u zemlji. Osim toga, utjecajni protivnici našeg pokreta u savezničkim krugovima na zapadu održavali su legalitet jugoslavenskih emigrantskih ličnosti i ustanova. Doduše, u ovo vrijeme stigli su prvi britanski promatrači na našu slobodnu teritoriju i prva misija u Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske. Ali, argumenti naše stvarnosti tada još nisu donijeli prevagu kod savezničkih vlada Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država u našu korist. Tek vojni poraz četnika u Hercegovini, u martu 1943. godine, i svi aspekti koji su ga pratili, donijele značajne političke posljedice u korist narodnooslobodilačkog pokreta. Stoga je britanska vlada pojačala pritisak na vladu S. Jovanovića da bi je učinila efikasnom.

U takvim okolnostima S. Jovanović jednim zaokretom pokušava da spase vladu. On nastoji da uvjeri saveznike u vitalnost svoje vlade objavljivanjem deklaracije o vladinim ratnim ciljevima koju, tobože, prihvaćaju ministri svih nacionalnosti u vladi. U njenom se tekstu ističe da može postojati samo jedna politika »a to je oslobođenje Jugoslavije i ponovno spajanje njenih razdvojenih delova... Istina, posle iskustva od poslednjih dvadeset godina mnogi misle da se Jugoslavija ne može održati na pretpostavci potpunog etničkog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Ali ako nam je iskustvo pokazalo da postoji jedan srpski, jedan hrvatski, jedan slovenački nacionalizam o kome valja voditi računa, otud još ne sleduje da Jugoslaviju valja rasturiti u interesu jedne srpske, jedne hrvatske i jedne slovenačke države.« I dalje: »...ali prema dosadašnjem toku događaja moglo bi se predviđati da je doba unitarizma prošlo, i da budućnost pripada jednom više ili manje federalističkom uređenju...«¹⁴⁾

Slobodan Jovanović nije imao koristi od ovog diplomatskog poteza. Pod vlastitim bremenom neuspjeha i bezizlaznosti, u junu 1943. godine, konačno je pala Jovanovićeve vlada. Njen nasljednik, vlada Miloša Trifunovića, primila je još složeniju situaciju. Odmah u početku njen ministar u ostavci, Jovan Banjanin, kazao je da ne vjeruje »da Trifunović hoće, niti da je u stanju da suzbije separatističke težnje koje su se pojavile u emigraciji...« Pokušavajući da oživi Jovanovićeve deklaracije, Trifunović je nastojao da njome osigura velikosrpsku dominaciju u budućoj kraljevini Jugoslaviji. Kada je Krnjević, iz svojih političkih računa, početkom jula stavio amandmane na tekst deklaracije, otvorio je krizu nove vlade. Njegove zahtjeve da se u deklaraciju unesu načela ravnopravnosti tri jugoslavenska naroda, u njoj potvrdi i prihvati sporazum Cvetković—Maček iz 1939. godine i osude »oni koji direktno ili indirektno surađuju s neprijateljem i njegovim kvislinzima...«, odbila je velikosrpski nastrojena većina u vladi sa Trifunovićem na čelu. Ona je, u stvari, posredno ponovo potvrdila da je za politiku dominacije; bilo kakav izgled da je preostao za buduće uređenje države, trebalo je zadržati Bosnu i Hercegovinu u sastavu Velike Srbije.

Kada je poslije mjesec i po dana od njenog formiranja, 10. augusta, Trifunović podnio ostavku vlade, među motivima ostavke ističe se kao dominantno — neprihvatanje sporazuma Cvetković—Maček. (Sporazum je zadirao direktno u podjelu Bosne i Hercegovine, čiji je dio, prema tom sporazumu, pripao Banovini Hrvatskoj; u ostalim dijelovima trebalo je da se narod iz-

¹⁴⁾ Arhiva VII, br. reg. 57/7-5, k. 189. Najraniji do sada poznati datum na projektu deklaracije je 4. juna 1943. godine.

jasni glasanjem, da bi se definitivno odredile granice Banovine Hrvatske u Bosni i Hercegovini i nekim drugim oblastima.¹⁵⁾

Padom Trifunovićeve vlade, diskusije oko teritorijalnih pitanja naglo su prestale, upravo u vrijeme kada je britanska vlada pokazivala za njih sve manje interesa. Kada je u augustu došla »činovnička vlada« Božidara Purića, ne samo što se u njoj, bez profesionalnih političara i predstavnika građanskih stranaka, nije mogla produžiti diskusija ili postići bilo kakva nagodba o osnovnim pitanjima Jugoslavije nego je politički razvoj u zemlji doveo do punog obrata položaj njegove vlade, koja je uskoro bačena u sjenu odluka drugo zasjedanja AVNOJ-a.

Odlukom donesenom na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a, krajem novembra 1943. godine, potvrđenom na Drugom zasjedanju AVNOJ-a, da Bosna i Hercegovina bude federativna jedinica u jugoslavenskoj zajednici naroda, manifestiralo se pravo naroda Bosne i Hercegovine da isključivo oni odlučuju o svojoj sudbini. To je bio jedan od velikih političkih uspjeha narodnooslobodilačkog pokreta. Vojni poraz četnika u Hercegovini u martu 1943. godine, i svi aspekti koji su ga pratili, tek će donijeti krupne političke posljedice u korist narodnooslobodilačkog pokreta. Od vremena Drugog zasjedanja AVNOJ-a zapadni saveznici, posebno Velika Britanija, još više će respektirati dostignuća našeg rata i revolucije, kao jedine istinske snage u zemlji, sposobne ne samo da donese zdrava rješenja nego i da ih realizira. Jugoslavenska emigrantska vlada ostaće u životu samo dotle dok bude predstavljala formalnu vrijednost Britaniji u njenim političkim pogodbama.

Summary

Renewal of Yugoslavia as an aim of the policy of the allied forces after her partition in 1941. The status of the Yugoslav government in emigration with the allied forces — »the allied forces — »the legal bearer of the home and foreign policies of Yugoslavia«.

The moratorium of the royal government concerning the consideration of the organization of the future Yugoslavia until the middle of 1942. The reflex of the conflict of chetniks and partisans on the behaviour of the government in emigration in connection with basic questions in Yugoslavia. The attitude of Draža Mihailović to the Peoples' Liberation Movement, Moslems and ethnic groups. The attitude of the government of Slobodan Jovanović on the national question. The government's support to D. Mihailović — securing of the policy of national domination in new conditions. Growth of Grand-Serbian orientation among the majority of the members of the government in exile and the consequences of such orientation: a) the attitude of the governments of Great Britain, USSR, and USA; b) among the Yugoslav emigrants; c) the situation in the country; and d) creation of permanent crisis of the government itself.

The beginning of a lasting crisis in the government in exile in connection with the national question in September 1942. The conflict of the grand-Serbian and the grand-Croatian currents in the government. Alternatives: federation, confederation, or partition of Yugoslavia. Bosnia and Herzegovina becomes the object of territorial dispute of the two opponent conceptions. The opinion of the British ambassador to the Yugoslav government in December 1942 that Yugoslavia cannot be renewed and the identical opinion of the USA — an impulse for struggle to create Great Serbia on account of Bosnia and Herzegovina. The stand of the Croat nationalists in the government.

¹⁵⁾ Dr Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, str. 163, Beograd 1965.

The prolongation of the crisis in the first half of 1943. The three Serbian variants of the Serbo-Croatian border in Bosnia and Herzegovina: a) of the circles in the government in exile; b) of Draža Mihailović; and c) of General Nedić. The sudden cease of activities concerning the Serbo-Croat border in the middle of 1943, as a consequence of the success of the Peoples' Liberating Army of Yugoslavia, and the military and political defeat of Mihailović's chetniks. The fall of the government of Slobodan Jovanović at the end of June, and that of the short-lived government of Miloš Trifunović in the middle of August, put an end to these questions as the »public servant government« of Božidar Purić was no longer able to deal with them. The problems of inner organization of Yugoslavia assume a new character.

L9nno,